

System a struktura kultury

MILOSLAV BRŮŽEK
Filozofická fakulta UK, Praha

V posledních letech se v mnoha pracích marxistických teoretiků kultury setkáváme se snahou přejít od popisného a od skutečnosti izolovaného osvětlování kulturních jevů k analýze podstatných stránek a vztahů, vymezujících místo a působení kultury v rámci vývoje společnosti a člověka. Hodnocení funkcí kultury, její začlenění do společenského systému jsou charakteristickým rysem současných prací sovětských, polských i německých vědců.

Tento přístup je zcela pochopitelný. Vyplyvá z nezbytnosti osvětlit zákonitosti velikých přeměn, jimiž prochází rozvoj socialismu v současné etapě kulturní a vědeckotechnické revoluce, směřující k vytvoření materiálně technické základny rozvinuté socialistické společnosti a komunismu jako podmínky zabezpečující rozvoj člověka. Nové pojetí není výsledkem čistých teoretických úvah; sama praxe vyvolává silný tlak na osvětlení závažných teoretických otázek. Rozvoj člověka se stále zřetelněji jeví jako základní podmínka formování nového způsobu života, je nezbytným předpokladem přeměny vědy v bezprostřední výrobní sílu.

Proces probíhající v třídně rozděleném světě je poznamenán i rozdílným způsobem zabezpečení rozvoje společnosti a člověka a poznamenává jej ideologicky. Proniká do všech oblastí kultury. V období, kdy uvolňování mezinárodního napětí je nezbytným předpokladem odvrácení zkázy lidstva a nerušeného ekonomického rozvoje, stává se kultura stále zřetelněji arénou ostrého ideologického zápasu, v němž nemůže být příměří a soužití. Je současně oblastí, v níž se budou stále zřetelněji projevovat přednosti socialistického systému.

Snahou buržoazních teoretiků kultury je pomíjet společenskou determinovanost kultury, její ideologický, třídní obsah. Proto každé vědecké vymezení kultury, o něž se snaží marxistická teorie, musí

tuto objektivní skutečnost respektovat a neomezovat se pouze na popis vnějších stránek jevů, v nichž se ve své mnohostvátnosti duchovních a materiálních hodnot kultura projevuje. V této souvislosti C. G. Arzakaňan v článku *Kultura a civilizace: problémy teorie a historie* zdůrazňuje: „Základním nedostatkem všech definic kultury, které předkládají buržoazní vědci, je ignorování jejího sociálního a třídního obsahu, jejich abstraktnost a popisnost“ [Ke kritice 1972 : 249].

Objasnění těchto otázek předpokládá rovněž zkoumání vztahu kultury a společnosti v konkrétně historických souvislostech, v nichž tento vztah kultury k člověku a společnosti existuje. Tak jako společnost má svoji konkrétní podobu, sociálně třídní obsah a formu organizace, podmíněné způsobem výroby, má tomu odpovídající ideologický obsah a institucionální podobu rovněž kultura, celá oblast společenského vědomí a nadstavby.

„Podle našeho názoru“ — píše V. Markarjan v článku *Místo a úloha výzkumu kultury v současné vědě o společnosti* — „je pojem kultura povolán obrážet společenský život lidí z toho zorného úhlu, který odpovídá lidem vlastnímu specifickému způsobu činnosti, zahrnujícímu v sobě zvláštní systém prostředků a mechanismů, díky jemuž lidská individua v procesu kooperovaného bytí řeší pestré problémy, které před nimi vyvstávají“ [Studijní 1970 : 13].

Také E. V. Sokolov zdůrazňuje v článku *Kultura a osobnost* společenský charakter kultury jako nejdůležitější aspekt společenského života: „Specifika kultury jako jevu tkví v jí vlastní schopnosti včleňovat, shrnovat, hromadit v sobě výsledky práce a myšlení mnoha generací lidí v podobě znalostí, pracovních nástrojů atd. Kultura vyjadřuje především ten aspekt společenského života, který je spojen

s kontinuitou, s kumulací hodnot, s jejich odevzdáním budoucím pokolením“ [Sokolov 1972 : 38].

Pojetí kultury jako procesu formování člověka a přetváření skutečnosti je obsaženo v pojetí E. Johna zdůrazňujícím, že v reálném životě se kultura objevuje v podobě celku kulturních statků vytvořených lidmi v podobě kulturního vývoje lidí jako proces.

Nelze přehlédnout, že těmto otázkám byla věnována pozornost rovněž československými autory v šedesátých letech. Marie Huláková ve své práci *O kultuře a kulturní revoluci* upozorňuje na zjednodušené pohledy, vytrhující z živého kulturního procesu materiální a duchovní hodnoty, pomíjející jejich vzájemnou závislost. „Jednotlivé oblasti kultury neexistují a nemohou existovat jako pouhý souhrn věcí bez vztahu k člověku. Teprve lidská vědomá činnost, práce, která je vyvolala v život, je také v celém historickém vývoji v život uvádí“ [O kultuře 1963 : 59]. Rovněž V. Šeda chápe kulturu jako historicky se rozvíjející společenský proces tvůrčího přetváření a kultivace prostředí a podmínek života a společnosti.

Bylo by možno uvádět řadu dalších marxistických autorů snažících se postihnout obsahové vymezení kultury objasněním vztahu společenského člověka ke skutečnosti v procesu přetváření světa. Toto pojetí stále více směřuje k objasnění kultury jako specificky lidského způsobu osvojování světa.

Marxisticko-leninská teorie kultury postoupila ve světě za posledních deset let značně kupředu, což — nehledě na určitou stagnaci teoretické práce v Československu, spojenou s pronikáním nesprávných názorů popírajících leninské principy kulturní politiky v šedesátých letech — nám dnes umožňuje znovu se podílet na společném úsilí rozpracovat teoretické otázky kultury. Na základě dosavadních výsledků teoretické práce je možno se pokusit o vymezení základních prvků, jimiž je dnes marxistickými autory obsah kultury vymezen. V tomto pojetí se kultura jeví

jako historicky vzniklý způsob specif-

ky lidské formy existence člověka, podmíněný společensky, jehož podstatou je osvojování a přeměna skutečnosti, směřující k vytváření materiálních a duchovních hodnot předávaných systémem prostředků a mechanismů formou kulturního dědictví z generace na generaci, vyvolávající zdokonalování schopností a dovedností člověka.

Na první pohled je zřejmé, že v tomto pojetí je obsažena řada složitých vztahů týkajících se různých stránek člověka a reality, v níž žije. Tak samo objasnění a rozbor vztahu kultury k člověku a společnosti jsou východiskem k dalšímu zkoumání, směřujícímu přes objasnění vztahů mezi jednotlivými prvky kultury k objasnění struktury a systému, k postižení zákonitostí vývoje kultury.¹

Všechny uvedené složky a vztahy musí být brány v úvahu v celém komplexu, aby bylo možno postihnout rozhodující prvky určující strukturu a systém kultury. Nalezením podstatných stránek, vztahů a souvislostí mezi hlavními prvky jsou současně eliminovány nepodstatné a méně důležité stránky, které při běžném a povrchním posuzování mohou dokonce vystupovat zřetelně a výrazně a tak odvádět pozornost jiným směrem

Metoda přístupu

Systémový přístup je dnes i ve společenských vědách základním předpokladem postižení obecných vztahů a zákonitostí, které jsou charakteristickým a rozhodujícím rysem námi zkoumaného systému ve vztahu k systému jiným, obecnějším, v našem případě ke společenskému systému a jeho nejobecnějším zákonitostem osvětleným historickým materialismem. Současně dává možnost postihnout i zákonitosti vývoje dílčích subsystémů. Uspadňuje pochopit vzájemné vztahy vnitřních a vnějších rozporů a objasnit tak úlohu základních hybných sil rozvoje kultury, určujících fungování systému jako celku.

Vždy však třeba mít na paměti, že se jedná o postižení objektivních vztahů ná-

¹ Základní vztahy kultury ve společenském systému jsem se pokusil osvětlit v článku *K problematice teorie kultury*. Nová mysl 1976, č. 10.

mi zkoumané oblasti — kultury — a nikoli o uměle vykonstruované vazby a vztahy mezi náhodně volenými prvky zkoumané části objektivní reality. Přitom je zřejmé, že vnitřní rozpor a vztahy určující pohyb a přeměnu kultury nevystupují na povrch v čisté podobě zjevných rysů a stránek smyslově snadno postižitelných. Může se zdát, že cesta k vypracování systému kultury není tak složitá, že stačí jen utřídit různé formy kulturní činnosti. Ve skutečnosti je možno tímto postupem dospět k soupisu více či méně vyčerpávajícímu, k výčtu jednotlivých stránek a jevů kultury. K pravdivému poznání zkoumané oblasti lidské činnosti, kultury, se však přibližujeme poznáním podstaty, což je složitá cesta odhalování protikladnosti „věci o sobě“, tj. podstaty od jevu, od „bytí pro jiné“. V. I. Lenin právě v této souvislosti hovoří o přelivu, přechodu jednoho v druhé: „Podstata se jeví. Jev je podstatný. Lidské myšlení se neustále prohlubuje od jevu k podstatě, od podstaty prvního, abych tak řekl, řádu, k podstatě druhého řádu atd. *bez konce*.“

Ve vlastním smyslu je dialektika studiem rozporu v *samé* podstatě předmětů: nejen jevy jsou přechodné, pohyblivé, plynulé, oddělené jen relativními hranicemi, nýbrž i *podstaty věcí*“ [Lenin 1954 : 229].

Dialektická metoda a materialistický výklad světa jsou základním předpokladem, aby na této cestě naše zkoumání neztroskotalo v subjektivistických konstrukcích od skutečnosti odtrženého světa vymyšlených kategorií, nebo naopak neupadlo na povrchu jevů, ovlivněno utilitárně pojatým přístupem ke zkoumání kultury, bez vztahu ke společnosti a k člověku.

Při analýze kultury a zpracování jejích prvků do uceleného systému je nezbytné respektovat myšlenkové postupy opírající se v obecném o principy osvětlené marxisticko-leninskou teorií poznání, vycházející ze skutečnosti, že tvorba a odraz nejsou dvě odlišné, rozdílné stránky poznání, ale spjaté charakteristiky. Každý projekt systému kultury je současně odrazem objektivních vztahů, zákonitostí a v každém takovém projektu je proto obsažena i určitá úroveň společenských potřeb. Důležité je, abychom v celém myšlenkovém postupu při zpracování a sys-

tematickém třídění základních prvků dokázali volit z celého souhrnu možností a vazeb právě ty, které odrážejí podstatu kultury. Jsou to především takové, které vycházejí z objektivních zákonů, určujících její kvalitativní podobu a různorodost. To je předpokladem jednoty subjektivního — tj. myšlenkového odrazu, jímž se snažíme postihnout skutečnost, a objektivního, existujícího nezávisle na našem vědomí, přáních a představách.

V. I. Lenin v práci *Ještě jednou o odbořech* proti formální logice, přijímající formální definice (protože se řídí „tím co je nejobvyklejší, nebo co bije do očí, a na to se omezuje“), staví logiku dialektickou, která vyžaduje abychom šli dále. „Chceme-li skutečně poznat předmět, musíme obsáhnout, prostudovat všechny jeho stránky, všechny vztahy a „zprostředkování“. Nikdy toho nedosáhneme plně, ale požadavek všestrannosti nás uchrání před chybami a ustrnutím na mrtvém bodě. To za prvé. Za druhé, dialektická logika vyžaduje, abychom předmět chápali ve vývoji, „samopohybu“ (jak říká Hegel), ve změně. Za třetí, všechna lidská praxe musí být zahrnuta do plné „definice“ předmětu i jako kritérium pravdy i jako praktické měřítko spojitosti předmětu s tím, co člověk potřebuje. Za čtvrté, dialektická logika učí, že „abstraktní pravda neexistuje, pravda je vždy konkrétní“ [Lenin 1955 : 927].

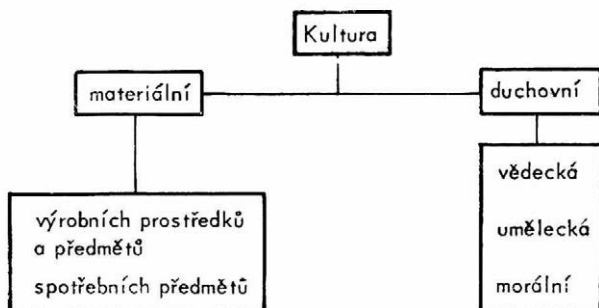
Bude-li dodržován tento přístup při zkoumání kultury, bude i myšlenková konstrukce odrazet pravdivě skutečnost a — což je důležitější — budou vytvořeny předpoklady zpětného pohybu přeměny subjektivního v objektivní. Pokud naše závěry a představy budou odpovídat zákonitostem, stanou se platnou pomocí v přeměnách praxe, v zabezpečení dalšího rozvoje socialistické kultury.

Kultura je členitým a složitým společenským jevem, vyjadřujícím vztah člověka k světu, k přírodě i společnosti, obsahujícím ve svém souhrnu prostředky, podmínky, předpoklady i cíle lidského osvojování světa i vytvářené hodnoty charakterizující její pohyb, různé funkce a činnosti. spleť sítí zařízení a institucí zabezpečujících tento proces. Proto také není snadné najít výchozí prvky, o něž

je nutno systém kultury opřít. Možných přístupů je mnoho.

Po léta se v naší teoretické práci opírala definice kultury o vymezení jejího rozsahu jako souhrnu materiálních a duchovních hodnot. Systém kultury vytvářený na základě členění tohoto rozsahu kultury do určitých skupin a podskupin podává ucelený přehled výsledků lidské tvořivé činnosti.

Schéma 1

Členění uvnitř jednotlivých skupin znázorněných na schématu 1 pokračuje dalším tříděním obecnějších celků k méně obecným prvkům, což však nerozšiřuje rozsah, v němž jsou obsaženy výsledky celé uvědomělé lidské činnosti. Je zřejmé, že jednotlivé části se vzájemně ovlivňují a doplňují. M. P. Kim v tomto smyslu například charakterizuje duchovní kulturu takto: „Duchovní kultura sestává z mnoha složek, ale zároveň je to vnitřně ucelený sociální systém. Tři základní prvky, které ji tvoří a odpovídají třem základním formám společenského vědomí, jsou vědecká, morální a umělecká kultura. Kulturní systém není pouhým součtem částí, ale jejich souhrnem v organické jednotě vzájemného působení a vzájemného prolínání. Proto její vlastnosti a funkce jsou různorodější a bohatší než součet vlastností a funkcí jejich jednotlivých součástí“ [Kim 1975 : 269].

Nelze jistě přehlédnout, že řada předních marxistických teoretiků se nadále hlásí k vymezení kultury jako souhrnu materiálních a duchovních hodnot. Současně však i v tomto vymezení vyzdvihují proti statickému pojetí tvořivou činnost člověka, který osvojováním světa hodnoty vytváří. Snaží se postihnout kulturu v dialektické jednotě mnohotvárných forem je-

jího vnějšího projevu ve vytvořených hodnotách a obsahově vymezit tvořivou lidskou činnost.

Pro každé zkoumání, které si klade za cíl nejen vymezit obsah a rozsah pojmu, ale pokouší se analýzou základních prvků kultury a jejich vzájemných vztahů osvětlit zákonitosti kulturního vývoje, je zpracování systému kultury důležitým článkem k osvětlení teoretických i praktic-

kých otázek. Tento přístup nepřehlíží výsledky tvořivé lidské činnosti, souhrn hodnot, chápe proces osvojování světa současně jako proces utváření hodnot, zkoumá je ve vývoji a proměnách. Systém kultury vytvářený na základě členění souhrnu hodnot bez vztahu k člověku, rozvoji jeho schopností, formování životního prostředí a bez vztahu k společenské determinovanosti nemůže přispět k hlubšímu pochopení procesu rozvoje kultury.

Využití tohoto systému členění hodnot je však účelné při evidenci různorodé lidské činnosti v jejich jednotlivých oborech, pro přehlednost a orientaci v informačním systému, při zpracování statistik a přehledů pro potřeby řídicí práce. Mimo tyto souvislosti se však toto dělení může snadno stát podkladem pro umělé rozdělování a odtrhování duchovní kultury od materiální.

Snaha vytvořit systém kultury vyjadřující dynamický pohyb se opírá o rozbor „kulturního procesu“, který je chápán jako tvorba, zprostředkování a osvojování kulturních hodnot. Kultura je zkoumána opět z hlediska hodnot, v jejich pohybu, avšak vně jejich společenské podmíněnosti a vzniku i proměn.

Nutno dodat, že tímto způsobem je zkoumán oběh duchovních hodnot, pouze

část výsledků lidské tvořivé činnosti, která je však ve skutečnosti s tvorbou materiálních hodnot úzce spjata. Často jsou pomíjeny například hodnoty morální kultury. I tento systém, rozpracovaný v podobě organizací a institucí zabezpečujících fungová-

funkci ve smyslu fungování, jako „činnost specificky vlastní danému orgánu nebo instituci a podmíněnou jeho charakterem“. Slovo funkce lze použít k označení všech následků, které daný objekt má pro systém jako celek. Za funkci ně-

Schéma 2

Kulturní proces

ní efektivního a účelného oběhu hodnot, má svůj význam při hledání optimálního systému, struktury a sítě kulturních zařízení a institucí, při zpracování organizačních schémat řízení. Zejména v socialistické společnosti je nemožné při zabezpečování demokratizace kultury a zpřístupňování hodnot toto zkoumání přehlížet.

Pro předcházející společenské formace je však příznačné, že celý proces je ovlivňován působením zbožně peněžních vztahů, což je typické pro kapitalistickou společnost. Filmoví producenti, stejně jako obchodníci s obrazy, nakladatelé i tiskové koncerny, obdobně jako ředitelé divadel a televizních společností se řídí ve své kulturní činnosti především snahou a úsilím dosáhnout nejvyšších zisků a tomu podřizují výrobu i konzum kulturních hodnot. Vzniká rozsáhlý průmysl zábavy, orientovaný na snadný prodej hodnot ovlivňujících vkus konzumentů a vyvolávajících novou poptávku, uměle reklamou ještě povzbuzovanou.

Ke zkoumání systému kultury možno přistoupit rovněž na základě *rozboru funkcí kultury*. Tento přístup může být přínosem k objasnění zkoumané problematiky, nezapomíná-li se, že funkce sama je projevem určité organizace, struktury prvků systému kultury. Zkoumání a analýza funkcí kultury může být tudíž určitým vodítkem pro objasnění systému kultury, ale sám výčet funkcí systém nevytvoří.

Studiem funkcí kultury se zabývá například sovětský autor E. V. Sokolov. Z možných odstinů a vysvětlování pojmu funkce příznačné pro teorii kultury chápe

jakého jevu možno rovněž označit přínos působící k zachování životně důležitého stavu, systému, nezbytného k jejímu přežití a vývoji. „Funkcionálnost znamená nikoliv absolutní hodnocení jevu, ale pouze jeho vztah k potřebám společnosti, skupiny nebo některé ze společenských sfér, jeho zapojení do obecného systému interakce“ [Sokolov 1972 : 82].

Ke zkoumání a hodnocení funkcí kultury není však možno přistoupit bez analýzy vztahů, vazeb, interakce či integrace kulturních jevů a prvků v jejich vztahu ke společnosti a k člověku, přičemž jde současně o postižení vnitřního pohybu prvků systému, který je rozhodující pro posouzení významu a důležitosti funkcí, jež kultura vůči společnosti, třídám, skupinám i jednotlivcům plní. Proto analýzu funkcí systému kultury nutno považovat za jeden z klíčových problémů v teoretické práci. Na jeho řešení závisí, jak postoupí dále zkoumání kultury: zda zůstane pouze na úrovni popisu nepodstatných stránek, které nemohou objasnit zákonitosti vývoje, či zda přejde od vnějších rysů a projevů k hledání a zkoumání podstatných vazeb a vztahů.

Ve sborníku *Leninismus a filosofické problémy současnosti* osvětlují sovětské vědci, v čem spočívá podstata systémového přístupu v poznání. „Systémově strukturální přístup ve vědě spočívá, jak známo, v požadavku zobrazit jakékoli poznávané objekty jako systémy, jež mají určitou organizaci, strukturu. A tento úkol vyžaduje nalézt výchozí prvky v rámci daného systému nedělitelné, nalézt speci-

fické vlastnosti a souvislosti, jež charakterizují daný systém a také adekvátní prostředky popisu organizace systému“.

Základní vztahy charakterizující systém kultury

Snahy dospět k pochopení kulturního systému rozborem činností vyvolaných procesem kultury a fungováním institucionální základny vytvořené k jeho zabezpečení, analýzou vytvářených hodnot či popisem funkcí mohou sice přispět k osvětlení účelné volby organizační struktury, vhodnosti uspořádání systému řízení a zprostředkování hodnot, neobjasňují však příčiny uvádějící do pohybu celý systém kultury. Člověk, společnost a význam kultury pro jejich rozvoj a zdokonalování zůstávají stranou.

Při zkoumání je proto důležité volit správný postup:

- a) Vyčlenit ze složitých vztahů nepodstatné stránky a soustředit pozornost k nalezení výchozích prvků v rámci systému kultury dále nedělitelných a přitom charakterizujících systém.
- b) Vzhledem k tomu, že zkoumáme složité vztahy v jejich vývoji a proměnách, je důležité zaměřit se především na ty prvky, jejichž osvětlením možno dospět k pochopení vzniku systému. Je zřejmé, že historicky prvotní formy a prvky jsou také nejjednodušší.

Dále je nezbytné skloubit oba přístupy, aby bylo možno postihnout v systému kultury takové prvky, bez nichž by systém nemohl plnit svoji funkci vzhledem k systémům vyšším — v rámci společenského systému — ani zabezpečit svůj vnitřní pohyb, tj. existenci a rozvoj svého nositele, společenského člověka [Leninismus 1972 : 58].

Jaké jsou funkce, které vzhledem k vyšším systémům kultura plní, a jaké prvky určují vnitřní pohyb kultury? Vyděme-li z uvedených stránek, jež se staly východiskem našeho obsahového vymezení kultury, je nesporné, že existence kultury bez člověka je nemyslitelná právě tak jako existence člověka bez kultury. Spojující prvky musí být tudíž v celém systému kultury tím základním.

Na rozdíl od ostatních živočichů, jejichž existence je bezprostředně totožná s jejich životní činností a neliší se od ní, člověk „dělá samu svou životní činnost předmětem svého chtění a svého vědomí. Má vědomou životní činnost. Není to určenost, s níž by bezprostředně splynul. Vědomí životní činnosti odlišuje člověka bezprostředně od zvířecí životní činnosti“ [Marx 1961 : 61].

K této myšlence se vrací znovu K. Marx v jiné souvislosti v *Kapitálu* při rozboru pracovního procesu probíhajícího mezi člověkem a přírodou, „v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou... Tím, že tímto pohybem působí na vnější přírodu a mění ji, mění zároveň svou vlastní přirozenost. Rozvíjí schopnosti, které v ní dřímají a hru těchto sil podrobuje své vlastní moci“ [Marx 1953 : 196].

Uvědomělá činnost přetvářející svět, schopnost přizpůsobovat vnější skutečnost lidským potřebám, je podstatou osvojování skutečnosti člověkem. Zkoumání obsahu této činnosti nepatří jen do oblasti bádání v období úsvitu lidských dějin, kdy tento proces a vztah poprvé vznikl. Opakuje se neustále podnes, stejně jako před tisíciletími a bude pokračovat do daleké budoucnosti — spjat s existencí člověka. *Člověk musí tento lidský způsob existence stále znovu získávat v každé generaci.*

Samo osvojování světa člověkem jako vymezení vlastního obsahu kultury je současně stále složitým vztahem, který možno dále členit na jednodušší prvky. Tvoří je:

1. poznání hodnot,
2. výběr hodnot,
3. tvorba nových hodnot, nové lidské skutečnosti.

1. Východím momentem osvojování světa člověkem je skutečnost sama, vytvořená přírodní i lidskou činností, vystupující před člověkem v podobě hodnot. Jejich poznáním a osvojením se utváří lidský vztah k světu, aby — rozvíjen tvořivou činností — rozšiřoval skutečnost o nové hodnoty. Každá generace musí být s touto skutečností na dané úrovni vytvořených hodnot seznamována, aby byla schopna na dosaženém stupni vývoje spo-

lečnosti uspokojovat své potřeby a současně tvořivou činností, směřující k uspokojování nových potřeb, rozšiřovat hranice lidského světa. Bez poznání dosud vytvořených hodnot, zkušeností a znalostí i dovedností není možné svět ani přetvářet. Pramenem získání poznatků, osvojení dosud vytvořených kulturních hodnot je výchovné a vzdělávací působení společnosti.

Tyto činnosti, spojené s poznáváním vytvořených hodnot, je možno začlenit do kulturně vzdělávací a kulturně výchovné činnosti. I když samy o sobě nemění skutečnost, jsou k tomu nezbytným předpokladem. S rozvojem společnosti a její kultury přebírá společnost stále větší odpovědnost za tuto činnost, která vzhledem k hromadění poznatků a vědomostí je stále náročnější, vyžaduje náročné organizační zabezpečení, propracování vědeckého přístupu a metod. Celý *subsystém výchovy a vzdělávání se stává důležitým prvkem systému kultury.*

2. Důležitou složkou kulturního systému umožňující orientaci člověka v dané realitě je *hodnotový systém.*

Vztah k realitě je utvářen nejen tím, jaké hodnoty člověk poznává, ale jak poznání přispívá k uspokojování jeho vlastních potřeb a zájmů. Hodnotová orientace podmíněná sociálně třídním postavením ovlivňuje výběr poznatých hodnot, jejich třídění v souladu s jejich reálným významem v životě jednotlivých skupin a tříd i jednotlivců, slouží k výběru prostředků i cílů, usměrňuje lidskou činnost, rozhoduje o vztahu člověka k ostatním lidem, ke společnosti, k světu.

Rozdílnost vztahu lidí ke světu vyplývá z jejich rozdílného postavení ve výrobě a společnosti. Ideologové vládnoucích tříd se vždy snažili vydávat zájmy své třídy za zájmy celé společnosti. Ideologie jimi vytvářená proniká prostřednictvím kultury do vědomí lidí, snaží se ovlivnit jejich postoje.

Vědecký světový názor jako hodnotová orientace socialistické kultury je současně vyjádřením zájmů nejpokrokovější třídy — dělnické třídy — a vědeckého, pravdivého poznání. Není zde rozporu mezi třídními zájmy a pravdivým poznáním skutečnosti, které prostupuje celou kulturu.

je plně v souladu s jejím humanistickým posláním. Ideově politická analýza kulturních hodnot a posouzení jejich společenské působnosti jsou klíčem k pochopení třídnosti kultury, ke společenskému hodnocení místa, jež kultura zaujímá v zápase o přeměnu skutečnosti.

3. Poznání skutečnosti a její hodnocení je předpokladem vlastní tvořivé činnosti člověka, což je důležitou složkou kulturního systému. Tvorba kulturních hodnot jako subsystém kultury byla po staletí výsadou těch, kteří měli možnosti poznávat svět a zabývat se proto i tvůrčí činností. V antagonistických společnostech byla vesměs záležitostí tříd majících k dispozici prostředky materiální produkce.

To ovšem neznamená, že lidové masy se nepodílely na rozvoji kultury. Svým postavením ve výrobě se aktivně účastnily tvorby materiálních hodnot, čímž vytvářely nezbytné podmínky pro rozvoj tvůrčích sil, talentů, schopností a vědomostí, byť za cenu vlastního duchovního útlatu. Avšak ani duchovní útlak nemohl potlačit tvořivé úsilí lidových vrstev, projevující se v lidových písních, pohádkách, tancích, krojích i v lidové architektuře. Jsou nositeli nejzákladnějších prvků kultury každého národa, jejich nejhlubších vrstev — jazyka a psychiky.

V systému tvůrčí činnosti zaujímá důležité místo zdokonalování výrobních nástrojů, výrobních sil, technická tvorba. S ní je bezprostředně spojena tvůrčí vědecká činnost a jí odpovídající systém přírodních a společenských věd. Tvorbou nové skutečnosti je i tvorba umělecká. Tvůrčí činností mění člověk přírodu a vytváří přírodu novou, rozvíjí současně své schopnosti, zdokonaluje lidskou přirozenost.

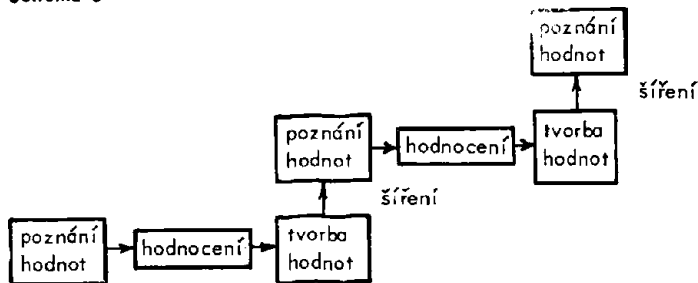
Struktura kultury

Základní prvky lidského osvojování světa — poznání, hodnocení a tvorba — jsou dynamickou složkou rozvoje společnosti. Jsou však také ovlivněny působením jiných systémů, s nimiž tvoří nedílný celek společenského systému. Rozvoj výrobních vztahů a třídní struktury společnosti se tak promítá přímo i zprostředkovaně do rozvoje výrobních sil (základní složky materiální kultury) i do společenského vědo-

mi — duchovní kultury. Zákonitost tohoto procesu osvětluje historický materialismus.

Protože teorie kultury zkoumá specifické zákonitosti rozvoje kultury spojené s pohybem a změnami kulturního systému, věnuje pozornost příčinám, vztahům a prostředkům uvádějícím tento proces osvojování světa do pohybu.

Schéma 3

Tvůrčí činnost člověka je nedílně spjata s rozvojem myšlení, předpokládá cílevědomost, záměr, poznání minulých hodnot, které dále rozvíjí na základě společenských potřeb a zkušeností. Myšlení, umožňující poznávání hodnot, jejich přejímání a předávání, třídění a hodnocení poznatého, vycházející z určení místa člověka ve světě, ve vztahu ke skutečnosti a jejím zákonitostem i k ostatním lidem, a konečně tvůrčí činnost na tomto základě se rozvíjející jsou kvalitativně nové znaky, vyrůstající nikoli z procesů biologických, ale z působení společnosti, její kultury.

Při podrobnějším zkoumání můžeme pozorovat i historickou závislost a podmíněnost těchto tří složek jako tří organicky spjatých článků lidského osvojování skutečnosti. Určitým stupňům vývoje společnosti odpovídá i určitý způsob myšlení, forma světového názoru i tvořivá činnost. Výrobní nástroje jsou proto nejen dokladem růstu dovednosti a technické dokonalosti, ale současně ukazatelem určitého způsobu života, myšlení a nazírání těch, kteří je vytvářeli. Teprve moderní průmyslová výroba vytvořila materiální i duchovní síly schopné měnit podmínky života společnosti, zabezpečující využití poznatých zákonitostí vývoje společnosti ve prospěch každého jednotlivce a všech —

dělnickou třídu a vědecký světový názor.

Aby člověk mohl tvořit, jednat, myslet a vystupovat jako člověk vůči přírodní i společenské skutečnosti, musí poznávat, učit se, být vychováván jako člověk. Výchova a vzdělání zabezpečuje poznání a osvojení hodnot vytvořených předcházejícími generacemi. Kultura tak kumuluje a předává z generace na generaci vytvořené

hodnoty; ty se stávají základem nového poznání, obohaceného výsledky materiální i duchovní produkce nové generace.

V kultuře každé epochy jsou fixovány znalosti, zkušenosti, dovednosti, úroveň poznání, vědění, světónázorová orientace a výsledky tvořivé činnosti v podobě hodnot materiálních i duchovních. Patří k ní i příslušné instituce a zařízení zprostředkující proces předávání a osvojování hodnot. Kultura je tak měřítkem stupně „kulturnosti“ člověka, úrovně „polidštění“ skutečnosti, humanizace lidských vztahů, měřítkem stupně osvojení přírody, přeměněné v druhou lidskou přírodu.

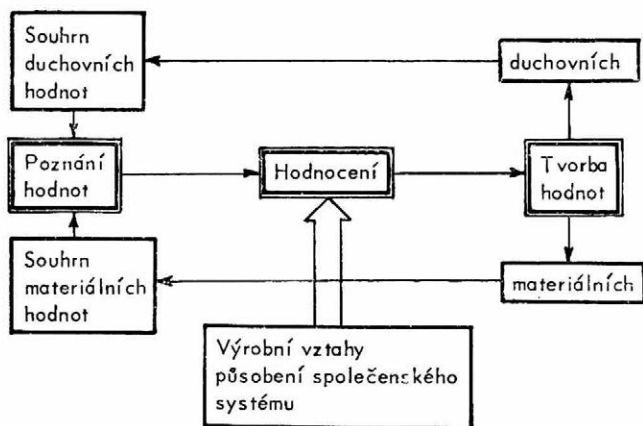
Člověk není tvorem, který pouze myslí, hodnotí a tvoří. Jeho vztah k světu je velmi bohatý — tvoří svět podle zákonů krásy a krásu v něm nachází, jedná jako člověk a ve vztahu k ostatním lidem se řídí obecně přijatými zásadami a normami, odrážejícími úroveň společenského chápání lidské podstaty. Musí se rovněž naučit ovládat své pohyby, což je nezbytné nejen pro rozvoj fyzické zdatnosti a zručnosti, ale pro zdravý rozvoj tělesný vůbec. Má všechny předpoklady pro to, aby se jeho vztah k světu rozvíjel do lidské podoby, formované právě kulturou. Je to vztah velmi členitý od vnímání světa smyslovými orgány až po složité duševní procesy. Neustále se zdokonaluje, kultivuje se.

Kulturně rozvinutý člověk se vyznačuje *všestranností svého vztahu k světu*. Pracovní zkušenost, fyzická zdatnost, úroveň myšlení, estetické citění a morální kvality se utvářejí působením kultury, výchovou, vzděláním, světónázorovými postoji i tvůrčí činností. Vzniká tak bohatá a členitá síť vazeb a vztahů mezi jednotlivými stránkami, články a prvky lidského osvojování světa.

Jen společnost ve svém celku může zajistit plynulost dynamického rozvoje kultury, její zdokonalování a předávání z generace na generaci. Šíře a bohatost kultury znemožňuje sebevíce nadaným jedincům, géniům, vědcům, vynálezčům stát se jedinými nositeli kulturního rozvoje, pomíjejícími vše, co před nimi bylo dosaženo.

Vznik a vývoj kultury je procesem pře-

Schéma 4

Struktura kultury tak naznačuje složitost vztahů, vnitřní organizaci procesu, v němž dochází k rozvoji a zdokonalování schopností a dovedností člověka humanizací a kultivací jeho vztahu ke skutečnosti. *Proces, který je završen vytvářením nových hodnot materiálních i duchovních, rozšiřujících lidskou skutečnost, a rozvojem lidských schopností, je současně základem pro započetí nového cyklu, neustále se v dějinách opakujícího.*

Humanismus kultury spočívá v tom, že s rozvojem poznání, hodnocení i tvorby nových hodnot proniká člověk stále více do tajů přírody, ovládá zákony společenského vývoje a jejich ovládnutím a poznáním nutnosti se osvobozuje. Tím také rozvíjí všechny stránky svého vztahu ke skutečnosti, přeměňuje se v subjekt historického procesu. Kulturnost v tomto směru možno chápat jako rozvinutý humanistický a kultivovaný vztah k světu, vznikající všestranným a harmonickým rozvojem člověka, k němuž cílevědomě směřuje komunistická výchova.

měny přírodní skutečnosti aktivním působením společenského člověka ve svět hodnot vytvářejících druhou, lidskou přírodu a směřujících k rozvoji lidských schopností. V tomto pojetí se nepomíjí význam hodnot v systému kultury, jsou pojímány nikoli staticky, ale dynamicky v procesu svého vzniku a vývoje, v souladu s osvojováním světa člověkem, ve společenské determinaci a ve vztahu k člověku. To umožňuje zkoumat kulturu nikoli jako jednu provázku vytvořený souhrn hodnot, jako důsledek tvořivé činnosti, ale analyzovat ji z hlediska příčin, hnačích sil a vnitřních napětí, stejně jako vnějších vlivů, vyvolaných pohybem společenského systému. Teprve na základě rozboru vnitřních a vnějších vztahů kulturního systému možno postoupit dále k objasnění zákonitostí, a tak položit i solidní základy vědecké teorii kultury.

Pro každé zkoumání, které si klade za cíl nejen charakterizovat rozsah a obsah pojmu kultura, ale pokouší se postihnout analýzou základních prvků kultury a je-

jich vzájemných vztahů zákonitosti kulturního vývoje, stává se rozpracování systému kultury důležitým článkem k osvětlení základních teoretických i praktických otázek. Toto pojetí nepřehlíží výsledky kulturní činnosti, chápe proces osvojování světa současně jako proces utváření hodnot, zkoumá je v jejich vývoji. Snaží se postihnout kulturu v dialektické jednotě mnohotvárných forem jejího vnějšího projevu, ztělesněného ve vytvořených hodnotách, a obsahového vymezení tvořivé lidské činnosti.

Každá oblast, každý subsystém kultury, které možno ještě dále členit, formulují své specifické zákony, normy, principy a kategorie prohlubující a upřesňující dosavadní poznatky a využívající nové metody, vytvářejí svůj vlastní klíč k pochopení každé oblasti skutečnosti. Ve všech těchto přístupech se však vychází vždy z komplexního poznání skutečnosti, z poznání minulých i nových, skutečnost prohlubujících poznatků; tak či onak se v nich uplatňují světónázorová hlediska, což se promítá i do tvůrčí činnosti. Každý dílčí, úzký úsek kulturní činnosti však zapadá do složitého systému formování člověka a přetváření světa, je spojen mnoha články s pohybem kultury a jejími proměnami. Teorie kultury osvětluje přínos jednotlivých oblastí materiální a duchovní činnosti pro rozvoj člověka a formování životního způsobu.

Analýza systému kultury nemůže být samoučelným předmětem vědeckého bádání. Je však nezbytným předpokladem k objasnění funkcí kultury a jejich zákonitostí. Bez osvětlení těchto otázek není možné zabezpečit formování kultury nové, komunistické společnosti. V období, kdy socialistická společnost přistupuje k rozpracování kvalitativně nových otázek spojených s rozvojem člověka, s formováním socialistického životního způsobu, stoupá i náročnost na řízení složitých společenských procesů, které se musí opírat o zvládnutí marxisticko-leninské metodologie a teorie kultury. Teprve v tomto světle vystoupí zřetelně velikost a jasnozřivost myšlenek obsažených v díle K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina. Ani dnes neztrácejí nic na své aktuálnosti.

Literatura

- K problematice teorie kultury.* Nová mysl 1976, č. 10.
Ke kritice buržoazních teorií kultury. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1972.
 Kim, M. P.: *O kultuře jako předmětu historického studia.* Společenské vědy v SSSR, 1975, č. 3
 Lenin, V. I.: *Filozofické sešity.* Praha, SNPL 1954.
 Lenin, V. I.: *Spisy. Sv. 32.* Praha, SNPL 1955
Leninismus a filozofické problémy současnosti. Praha, Svoboda 1972.
 Marx, K.: *Kapitál. Díl 1.* Praha, SNPL 1954.
 Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy.* Praha, SNPL 1961.
O kultuře a kulturní revoluci. Praha, SNPL 1963.
 Sokolov, E. V.: *Kultura i ličnost.* Leningrad, Nauka 1972:
Studijní materiály k teorii a dějinám kultury. Praha, FF UK 1970.

Резюме

Бружек М.: Система и структура культуры

Стремление осветить положение и роль культуры на современном этапе развития социалистического общества, обосновать ее значение в формировании социалистического образа жизни и в развитии личности, концентрировал в последние годы внимание марксистских теоретиков на вопросах места социалистической культуры в жизни общества и человека. Характерной чертой современных теоретических трудов — в отличие от буржуазной культурологии — является акцент на социальную, классовую обусловленность культуры, вырастающую из изучаемого взаимодействия культуры и общества в конкретных исторических условиях. Новый подход к определению понятия культуры все ярче проявляется в попытках объяснить ее как специфически человеческий способ освоения мира, который содержит ряд сложных отношений между человеком и действительностью и между отдельными областями культуры.

При объяснении содержания культуры эти сложные взаимосвязи невозможно обойти, так как они позволяют постичь и осветить систему и структуру культуры, что в свою очередь дает возможность перейти от описания и классификации внешних проявлений культуры к анализу существенных отношений и закономерностей развития культуры. Распространенные попытки разработать систему культуры на основании классификации созданных ценностей (материальных и духовных), по этапам культурного процесса (творчество, распространение и освоение ценностей) или по функциям культуры позволяли, правда, выявить целесообразные структуры учреждений, системы организации управления, но не раскрывали причин, приводящих в движение всю

систему культуры — в них терялся и человек, и общество.

Культура, в качестве проявления и формы существования общественного человека, характеризуется человеческим стремлением к преобразованию мира, освоению его в форме ценностей. Человек не приобретает этих свойств биологически, а через общественное воздействие, усвоение культурного наследства, оценку действительности на основании общественного положения, через развитие творческой деятельности. Результаты ее закрепляются в ценностях материального и духовного производства, а равно сказываются и в развитии способностей и умений человека, в создании второй, человеческой природы. Человеческий способ освоения мира, как форма человеческого существования, является основным содержанием понятия культура, охватывающим процесс познания, оценки и создания новой действительности.

Система культуры представляет таким образом одновременно и динамически развивающийся процесс органически взаимосвязанных звеньев человеческого освоения мира. Это движение обусловлено движением всего общества, политической и экономической системой, причем отдельные области культуры, исходящие из этого общего подхода к освоению мира, используют собственные закономерности движения изучаемой ими области действительности, создают собственные категории, формируют принципы и нормы, разрабатывают собственный понятийный аппарат для понимания всего многообразия человеческих деятельности. Системно-структурный анализ культуры является, однако, необходимой предпосылкой понимания функций культуры и раскрытия общих закономерностей ее развития.

Summary

Brůžek M.: The System and Structure of Culture

The effort of Marxist theorists tending to enlighten the position and part of culture in the contemporary stage of development of the socialist society, to substantiate its significance for the formation of the socialist way of life and for the development of personality has in the recent years been directed towards elucidating the problem of the socialist culture's place in the society's and man's life. A characteristic trait of the contemporary theoretical works, in contrast to the bourgeois culturology, is marked by emphasis laid on the social and class determination of culture which is stemming from analysis of the interaction between culture and society under concrete historical conditions. The new approach to the definition of the notion of culture is growingly focused to the issue of enlightening culture as a spe-

cifically human way of mastering and reshaping the world. It involves a number of intricate relations between man and reality and individual branches of culture.

When appropriating the contents of culture the interrelations of singular elements of culture should not be neglected since they enable to apprehend and to understand the system and structure of culture. This makes it possible to proceed from a descriptive classification of the external expression of culture to the analysis of substantial relations and laws determining its development. There have been repeated efforts aiming at working out a system of culture on the basis of assorting constituted values (material and spiritual ones) in conformity with individual phases of cultural processes (formation, spreading and adoption of values) or according to the functions of culture. On the one hand they made it easier to find out an adequate structure of its organisation, however on the other hand they did not apprehend causes setting the whole system of culture into motion. In fact, they missed both man and society.

Culture as an expression and way of existence of man as a social being is characterised by human efforts aiming at reshaping the world, appropriating it in the form of values. Man does not acquire these qualities biologically but through social activity, by taking over the cultural heritage, by evaluating the reality on the basis of his position in the society and through the development of his creative activity the results of which are contained in the sum of values of material and spiritual production and find expression in the progress of man's abilities and skills as well as in the moulding of the second, human nature. The human way of appropriating the world — as a form of human existence — is the essence of the concept of culture, it involves knowledge, assessment and creation of a new reality.

The system of culture represents a dynamically developing process of organically interconnected links of the human way of mastering and reshaping the world. This process is conditioned by the movement of the entire society, by the political and economic system. The particular spheres of culture — proceeding from the general approach to the appropriation of the world — make use of laws proper to the movement of that sphere of reality which is the object of their study; they formulate their own categories, principles and norms, turn out their own conceptual apparatus to grasp the multiform width of human activity. An analysis of the structure of culture is indispensable for a better understanding of its functions and of the general laws of its development.